

महात्मा गांधी यांच्या विचारांची प्रासंगिकता

डॉ. डॉंगरे एल.बी.

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,

महात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर जि.नांदेड. ४३१८०२

प्रस्तावना :-

महात्मा गांधी हे एक नांव नसुन तो एक विचारप्रवाह आहे. जगातील सर्व समस्यांची उत्तर म्हणजे गांधीवाद आहे. विद्यमान मानवी कल्याणाचा विश्वशांतीचा, नैतिकतेचा, अहिंसेचा, सत्याचा, सत्याग्रहाचा विचार मांडणाऱ्या विचारवंतांमध्ये महात्मा गांधी हे नाव अग्रस्थानी आहेत. एकविसाव्या शतकात ज्या विचाराने संपुर्ण जगाला प्रभावित केले आहे तो विचार गांधीवाद आहे. गांधीवाद हा असत्याकडून सत्याकडे, अनैतिकतेकडून नैतिकतेकडे, स्वार्थाकडून निस्वार्थाकडे, हिंसेकडून अहिंसेकडे, युद्धाकडून शांतीकडे नेणारा विचार आहे. अहिंसा आणि शांतीचा संदेश देणाऱ्या राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांची यावर्षी १५० अर्थात शतकोत्तर सुवर्ण महोत्सवी जयंती वर्ष संपुर्ण भारतभर साजरा करण्याचे पंतप्रधानांनी घोषित केले आहे. १५० व्या जयंती वर्षाच्या निमित्ताने महात्मा गांधीच्या विचारांची प्रासंगिकता पडताळून पाहणे आवश्यक आहे. महात्मा गांधीबाबत सुप्रसिध्द वैज्ञानिक अल्बर्ट आईन्स्टाईन म्हणाले होते चांधी नावाची हाडामासाची व्यक्ती होती यावर नवीन पिढीला विश्वास बसणार नाही. कारण असा महान आदर्श पुरुष होणे नाही. असे म्हणाले होते. यावरून गांधी हे व्यक्ती नसुन ते एक विचारप्रवाह आहे. महात्मा गांधी शरीराने गेले असले तरी, विचाराने ते अजूनही जिवंत आहेत.

महात्मा गांधी हे भारतातीलच नव्हे तर जगभरातील नामवंत व्यक्तीचे आदर्श आहेत. नेल्सन मंडेला पासून ते बराक ओबामापर्यंत अनेक लोकांनी महात्मा गांधींना आपले आदर्श मानले आहे. महात्मा गांधी म्हणजे एक विचारपीठ होते. त्यांनी ग्रामस्वराज्य, ग्रामोद्योग, व्यक्तीगत आचरण, राहणीमान, पर्यावरण, आरोग्य, धर्मनिरपेक्षता, सत्य, अहिंसा, सत्याग्रह, हिंद स्वराज्य यासारख्या विविध विचारवर त्यांनी आपले मुलगामी विचार मांडले आहेत. म्हणून त्यांच्या विचाराने भारतच नाही तर संपुर्ण जग त्यांच्या विचाराने प्रभावित झाले आहे. जगातील बहुतांश विद्यापीठात गांधी अध्ययन केंद्र तिथल्या सरकारांनी सुरु केले आहेत. चायनीज विद्यापीठ, डर्बन विद्यापीठ, साऊथ हॅम्प्टन विद्यापीठ, मेलबर्न विद्यापीठ या विद्यापीठात गांधी विचार शिकवला जातो. यातच महात्मा गांधीच्या विचारांचे श्रेष्ठत्व आणि महात्म्य दिसून येते. ज्या गांधीच्या विचाराला संपुर्ण जगाने डोक्यात घेतले आहेत. तर भारतात गांधी आणि गांधी विचारांची अवहेलना होतांना दिसते आहे.

महात्मा गांधी यांनी अहिंसा या जिवनमुल्याचे समर्थन केले नाही तर उभय जीवनात या मानवी मुल्यांचे पालन केले आहे. महात्मा गांधींच्या मते अहिंसा हे बलवान शस्त्र आहे. हिंसेच्या मार्गाने मिळालेले यश हे तात्पुरते असते ते नुकसान दीर्घकालीन असते.

अहिंसेमध्ये प्रचंड शक्ती आहे. अहिंसेपुढे हिंसा पराभूत होणारच अहिंसा ही अपराजित शक्ती आहे. मानवी कल्याणासाठी अहिंसा हे एकमेव मार्ग आहे. याच अहिंसातत्त्वाने महात्मा गांधी यांनी बलाढ्य शस्त्रसंपन्न असलेल्या ब्रिटिश शासनाला नामोहरण केले हे ऐतिहासिक सत्य आहे. अहिंसा या मानवी मुल्यांचा स्विकार जगभराने केला हे महात्मा गांधींच्या विचारांचे श्रेष्ठत्व आहे. ज्या महात्म्याने आपल्या उभ्या अहिंसा या तत्त्वाचे पालन केले त्याच महात्म्याला हिंसेने संपवण्यात आले. आज भारतात शासनाकडून महात्मा गांधींची १५० वी जयंती एकीकडे शासकीय स्तरावरून साजरी होत आहे तर दुसरीकडे हिंदु महासभेच्या एका महिला पदाधिकार्याने महात्मा गांधींच्या प्रतिमेला बंदुकीने गोळ्या घातल्या. महात्मा गांधींचा मारेकरी नथुराम गोडसेचा साध्वी प्रज्ञा सिंग ठाकूरकडून भारताच्या लोकसभा सभागृहात गोडसे जिदाबादचा नारा देते. यावरून आजही फॅसिस्ट धर्मांध शक्ती महात्मा गांधींच्या व्देष करतांना दिसते. म्हणून यावरून शासन महात्मा गांधी जयंती विचारांचे प्रचार प्रसार व्हावा यासाठी करते की गांधींचा फक्त प्रतिक्रियात्मक वापर करण्यासाठी करते हा एक चिंतनाचा विषय आहे.

महात्मा गांधी यांनी ग्रामस्वच्छता या बाबत मुलगामी विचार मांडले आहेत. स्वच्छतेबाबत गांधी म्हणतात कुडी आणि श्रम यांचा विच्छेद झाल्या कारणाने आपल्या खेड्यांकडे अक्षम्य दुर्लक्ष झालेले आहे. त्यामुळे देशभर मुंदर खेडी पसरलेली अमावयाची त्या ऐवजी आपल्याला उकिरडे दृष्टीस पडतात. महात्मा गांधी यांनी यातून राष्ट्रीय आणि सामाजिक स्वच्छतेची जाणीव करून दिली. स्वच्छतेला गांधीची सदगुण मानतात तर अस्वच्छतेला ते दुर्गुण मानतात. या अस्वच्छतेमुळे नाना प्रकारचे रोग उदभवतात. त्यांना मानवी दुर्गुणच कारणीभूत आहे. महात्मा गांधीच्या या विचारांचा आदर्श भारतासह संपूर्ण जगाने घेतला आहे. भारत सरकारने स्वच्छ भारत अभियान, निर्मल भारत, स्वच्छ भारत मिशन सारख्या योजना उपक्रम भारतात राबवले आहेत. महात्मा गांधी यांच्या १५० व्या जयंती निमित्ताने स्वच्छ भारत मिशन भारत सरकारने सुरु केले आहे. या माध्यमातून स्वच्छतेचा संदेश खेडे आणि शहरांना देण्यात आला आहे. वैयक्तिक व सार्वजनिक स्वच्छतागृहाची निर्मीती, गंगा शुध्दीकरण सारखे उपक्रम राबवले जात आहेत. असे असले तरी अजुनही भारतात लाखो लोक उघडयावर शौचालयास जातात अनेक लोकांना शौचालये नाहीत गंगा अजुनही शुध्द झाली नाही. म्हणुन गांधीजीनी दिलेल्या स्वच्छतेचा मंत्राचा आपण किती अंगीकार केला आहे याचे आत्मपरीक्षण व्यक्ती, समाज आणि शासनाने करण्याची नितांत आवश्यकता आहे. म्हणुन गांधी हे फक्त प्रतिक्रियात्मक न राहता त्यांचे विचार आचरणात आणणे आवश्यक आहे. विचारांचे कृतित रूपांतर करणे हीच गांधीच्या १५० व्या जयंतीनिमित्त खरी आदरांजली ठरेल.

महात्मा गांधी हे पर्यावरणवादी होते. पर्यावरणाचे संरक्षण आणि संवर्धन कशा पध्दतीने करावे याबाबत आपले विचार मांडले आहेत. सत्य अहिंसेची अनुभूती ग्रामीण भागातील जिवनातून मिळू शकते असे गांधीजी म्हणत पण आज खेडे ओस पडून शहरात गर्दी वाढू लागली आहे. महात्मा गांधीच म्हणाले होते खेड्याकडे चला तर आज लोक शहराकडे जात आहेत. २०५० पर्यंत जगातील ६०% जनता शहराकडे जाईल याचा परिणाम पाणी पुरवठा, स्वच्छता पर्यायाने पर्यावरणावर होईल. त्यातून ध्वनी, जल, वायु प्रदुषण वाढेल हे टाळण्यासाठी गांधी यांनी कुटीरोद्योग, ग्रामोद्योगाला प्रोत्साहन देवून ग्रामीण अर्थव्यवस्था समृध्द करण्यावर भर दिला होता. म्हणुन गांधीजी हे आद्य पर्यावरणवादी होते हे यावरून स्पष्ट होते. महात्मा गांधीच्या पर्यावरणवादी विचारांचा अंगीकार जनता व शासनाने केल्यास गांधीच्या स्वप्नातील भारत निर्माण होण्यास निश्चीत मदत होईल.

आजच्या या धार्मिक झुंडशाहीला गांधीवाद हेच उत्तर आहे. महात्मा गांधीनी सर्वधर्मसमभावाचा विचार मांडला दोन महायुध्दामध्ये झाला नसेल एवढा सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय विध्वंस गेल्या पंचवीस वर्षात जागतिकीकरणाच्या काळात झाल्याचे दिसून येते. जागतिकीकरणातून उदयास आलेल्या भांडवलशाहीने सामान्य माणसाच्या अस्तित्वालाच नख लावले आहे. भारतात फोफावणारी धनिक झुंडशाही आणि आक्रमक राष्ट्रवाद यांना आवर घालायचे असेल तर गांधीवाद हाच ऐकमेव उपाय आणि पर्याय आहे. म्हणुन धनिक दर्जा कमी करुन सर्वश्रुत समभावाची भावना विकसीत करण्यासाठी या १५० व्या जयंती वर्षानिमित्त महात्मा गांधी विचारांची प्रासंगिकता दिसून येते.

सत्य हा महात्मा गांधी यांच्या विचारांचा केंद्रबिंदू आहे. एकाविसाव्या शतकात सामाजिक माध्यमे आणि प्रसारमाध्यमांचा वापर करुन समाजामध्ये संभ्रमावस्था निर्माण करण्याचे काम सध्या चालू आहे. अशा संवेदनशील आणि संक्रमण काळात महात्मा गांधीच्या सत्य या विचाराची प्रासंगिकता पडताळून पाहणे आवश्यक आहे. महात्मा गांधीच्या मते सत्य म्हणजे खरे बोलणे नाही तर त्यात जिवनाविषयीचा सखोल दृष्टिकोन दिसून येतो. सत्याचा अर्थ प्रत्येकजण आपापल्यापरीने लावतो. परंतु महात्मा गांधीजींच्या सत्याची संकल्पना माझे सत्य दुबळे ठरता कामा नये आणि आक्रमकही होता कामा नये. मी भयभीत होता कामा नये आणि माझे भितीही कोणाला वाटता कामा नये, माझ्यावर कोणाचे नियंत्रण नाही आणि माझेही कोणावर नियंत्रण नाही. संवाद, सहजीवन, संतुलन हे महात्मा गांधीच्या सत्याचा सार आहे. गांधीच्या विचारावर आधारीत सत्यनिष्ठ व्यक्ती, समाज, शासन निर्माण करणे ही खरी आदरांजली ठरेल.

सत्याग्रह हे महात्मा गांधी यांच्या विचारांची विशेषता आहे. समाजातील सामाजिक, राजकीय प्रश्न सोडवण्यासाठी महात्मा गांधी यांनी सत्याग्रहाच्या मार्गाचा अवलंब केला होता. सत्याग्रह म्हणजे सत्याचा आग्रह धरणे होय. स्वतः आत्मक्लेश सहन करुन दमणकारी शक्तीचे हृदय परिवर्तन करण्याचा एक मार्ग आहे. दमणकारी ब्रिटिश सत्तेच्या विरोधात व्यावहारीक विचार करुनच महात्मा गांधी यांनी सत्याग्रह या मार्गाचा अवलंब केला. सत्याग्रहाची सुरुवात महात्मा गांधी यांनी दक्षिण आफ्रिकेत नाताळ इंडियन काँग्रेसची

स्थापना करून केली. भारतातून ब्रिटिशांना हुसकावून लावण्यासाठी अनेक सत्याग्रही केली. त्यामुळे भारत ब्रिटिशांच्या जागृतातून मुक्त झाला. एक मानवतावादी तत्त्व म्हणून गांधींनी सत्याग्रहाचा स्विकार केला. भारतात लोकशाहीवादी मूल्य रुजावे, लोकसत्ताक शासन निर्माण करण्यासाठी, व्यक्तीस्वातंत्र्यात होणाऱ्या हस्तक्षेपाला रोखण्यासाठी, राज्याचा हस्तक्षेप कमी करण्यासाठी, लोकांच्या सर्वांगीण विकासासाठी महात्मा गांधींनी सत्याग्रह या अस्त्राचा स्विकार केल्याचे दिसून येते.

आज भारतात झुंडवळी, धर्मांध शक्तीने डोके वर काढले आहे. लोकशाहीच्या नावाखाली हुकूमशाही व्यवस्था दिवून येते. शासनाच्या विरोधी भूमिका घेणाऱ्यांना मत मांडणाऱ्यांना संपवले जात आहे. शासनाच्या विरोधी संप, मोर्चे, निदर्शने बळाचा वापर करून संपवली जात आहे. शासनाच्या कार्यप्रणाली विरोधी आवज उठवणाऱ्यांना देशद्रोही ठरवले जात आहे. शासन एकीकडे जयंती साजरी करीत आहे तर दुसरीकडे महात्मा गांधींच्या विचारांच्या विरोधी व्यवहार करीत आहे. यावरून हे स्पष्ट होते की शासनाला गांधी विचाराचा विसर पडल्याचे दिसून येते. गांधींच्या सत्याग्रह या विचाराचा स्विकार संपूर्ण जगाने केला आहे तर भारताने गांधींच्या विचाराला नाकारल्याचे दिसून येते. शासनस्तरावरून जयंतीच्या माध्यमातून गांधी विचाराचा संदेश देणाऱ्या शासनकर्त्यांनी गांधींचा फक्त प्रतिकात्मक वापर न करता त्यांचे विचार आचरण्यात आणणे हीच खरी १५० व्या जयंती निमीत्ताने आदरांजली ठरते.

निष्कर्ष :-

भारतातील सर्व महापुरुषांनी मानवी जीवन सुखी व सुंदर व्हावे यासाठी आदर्श असे विचारधन मांडले आहेत. परंतु २१ व्या शतकात महापुरुषांनी सांगितलेल्या जीवनमुल्यांचा विसर पडल्याचे दिसून येते यास महात्मा गांधीही अपवाद नाहीत. पद, पैसा, प्रतिष्ठा हे आजच्या प्रत्येक व्यक्तीचे जिवनमुल्य होवू लागले आहे. गांधींनी सांगितलेला सत्य, अहिंसा, नैतिकता, शांतता, हिंदस्वराज्य, धर्मनिरपेक्षता, सत्याग्रह हे केवळ आदर्शापुरते सिमित झाल्याचे दिसून येते. आज सर्वत्र भ्रष्टाचार, स्वार्थ, मोह, लालसा, तत्त्वहिन्ता, अनैतिकता, चंगळवाद, अविश्वास, अशांतता, व्देष, विकृत राजकारण, महापुरुषांच्या आचारविचार संपवले जात आहे. म्हणून महापुरुषांचा पराभव होतांना दिसून येतो. महापुरुषांचा पराभव एकदा त्यांच्या वैऱ्याकडून होतो, दुसऱ्यांदा त्यांच्या अनुयायाकडून होतो. महात्मा गांधी यांनी मांडलेला विचार आणि विद्यमान भारतीय समाज यामध्ये विसंगती दिसून येते. आपण आज महात्मा गांधी यांची १५० वी जयंती वर्ष साजरे करीत आहोत. या निमीत्ताने त्यांचे विचार आचरणात आणल्यास गांधींना अभिप्रेत भारतीय समाज निर्माण होण्यास मदत होईल.

संदर्भसूची :-

लेखक	ग्रंथाचे नांव	प्रकाशन
१) मोहनदास करमचंद गांधी	माझ्या स्वप्नातील भारत	साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
२) मोहनदास करमचंद गांधी	आरोग्याची गुरुकिल्ली	साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
३) पंजाब चव्हाण	गांधी विचार	निर्मल प्रकाशन, नांदेड.
४) निशिकांत ठकार	गांधीजींचा साहित्य विचार	सुविधा प्रकाशन,
५) पन्नालाल सुराणा	गांधीजींची ओळख	सुगावा प्रकाशन, पुणे

